

BİLEN BİLİR KIRIK YERİM NEREMDİR...

CENGİZ AYDOĞDU

Tulû eden Avrupa karşısında gurûb eden devlet güneşini asr vaktine çekmek işiyle - en az münevver takımı kadar- uğraşan ulemânın en büyük talihsizliği geri kalmışlığın sadece askerî ve iktisadi sahada olduğunu zannetmesiydi. İktisadî ve askerî sahadaki Avrupalılaşıma düzenlemelerinin en büyük destekçisi ve savunucusu ulema sınıfıdır. Osmanlı reformları yapılırken iktisadî değişikliklere - zannedildiğinin aksine- hiçbir İslâmî tepki gelmediği gibi laik iktisadın postülaları da Osmanlı zihninde itirazsız kabul görmüştür.

Eksikliğimizin iktisadî ve askerî sahada olduğuna inanan Osmanlı ulemâ ve intelijansiya takımı, Batının ilmini ve fennini almamız gerektiği konusunda aralarında hiçbir ciddi anlaşmazlığa düşmediler. Hatta sanki zihniyet ve ahlâk planında her şey mükemmelmış gibi mevcut yapıyı takdis ederek Batıya karşı statükoyu müdafaa ve muhafazaya gayret etmişlerdir. İşte Osmanlı modernleşmesindeki zihnî sefâletin ölü noktası tam burasıdır.

E. Güngör'ün isabetle belirttiği gibi *"Din değişmediği halde"* insanların dine ve dünyaya ait telakkîleri ve en önemlisi dünya şartları değişmiş, bu değişiklik tam olarak tespit ve tefsir edilemediği için kurucu ve hamleci zihniyet, yerini mevcut yapıyı takdis ederek devam ettirmeyi dindarlık sayan müdafaacı zihniyete bırakmıştır.

Değişimi takip edip, değişeni ve değişmeyi tespit ederek *"yeni dünya"*nın meydan okumasına karşı uygun müdafaa tavrını ortaya koyması beklenen yeni aydın sınıfının geleneği aşırı tenkitlerinin aksi yönde tesiri

olmuş hem kendi söyledikleri itibar görmemiş hem de zihniyet ve kültür planında ifrat tefriti doğurmuştur. Tarihî Müslüman gururu, Batı karşısında ahlâkî değerlerini savunmak zorunda kalmış ve en büyük yanlışı da bu noktada yapmıştır.

Eğer mümkün olsa da İslâm dünyası ve özellikle Osmanlı, Avrupa ile hesaplaşmak zorunda kalmadan, Avrupa'nın tazyikini hissetmeden kendi zihniyet dünyasını gözden geçirebilseydi netice farklı olurdu, diye düşünüyorum. *Belki o zaman görülecekti ki, değişiklik yapılacak asıl saha, zihniyet ve ahlâk dünyasıdır.* Zira İslâm, bütün müesseseleri ile gelişip olgunlaşmış, refah ve zenginliği tatmış ve zevale yüz tutmuş medeni bir yapıyı ayakta tutmaya yarayabilecek statükocu bir zihin yapısına müsait değildir. Kurucu ve hamleci bir yapıyı öngörür. Zaten *"tebliğ"*in esprisi de budur.

Kaldı ki, 18. ve 19. yüzyıllarda Müslümanların Avrupa'ya İslâm'ı tebliğ ettiğini söylemek mümkün değildir. Diyeceksiniz ki ne Müslümanlar tebliğ yapacak ne de Avrupa dinleyecek vaziyette idi. Zira *"efendiler kölelerden nasihat dinlemezler"*. Doğrudur; 7. yüzyıl da İranlı aristokratlar da böyle düşünüyordu. Ancak bir müddet sonra İranlı bir aristokrat şöyle hayıflanmak zorunda kaldı. *"Hiçbir şeye yanmıyorum da şu çöl baldırı çıplakları gelip ülkemizi fethettiler, saraylarımıza oturdular."* Görülüyor ki bütün mesele *Bedüüzzaman*'ın dediği gibi, *"Doğru İslâmiyet'i ve İslâmiyet'e layık doğruluğu"*

gösterebilmektir. Bu gerçek bugün için de câridir.

Evet, kapitalist gelişmeyi bütün fonksiyon ve kurumları ile düşünüldüğünde Osmanlı'nın tercihe şâyan bulması mümkün değildi. Ama o devrin şartlarında yaşayan, cari olan Osmanlı zihniyet ve ahlâk dünyasının arz ettiği manzara, değil, Avrupa medeniyetine karşı, kendi ait olduğu değerler dünyasının mantığı içerisinde bile kolaylıkla savunulacak durumda değildi. 17 ve 18. yüzyıllarda genel idare ve sosyal durum hakkında sunulan lâyiha ve risalelerde sistemdeki bozulma ve aksaklıklar kabul edilmekle beraber teklif edilen ıslahat programları mevcut zihniyet yapısını veri kabul eden ve kanun-u kadîme dönmeyi çare olarak öne süren bir mantık taşıyor ve sistemin dışında bir çözüm olabileceği düşünülüyordu.

Biliyoruz ki asıl değişim, zihniyet planında yapılan değişimdir. Askerî ve iktisadi sahada yabancı bir mentalite ile yapılan reformlar, er geç cari zihniyet dünyasının muhkem kaziyeleri ile tasfiye edilebilir veya asıl hedefinden başka mecralara sürüklenebilir. Ve arzu edilenin dışında hiç beklenilmeyen neticeler asıl olabilir.

Türk modernleşmesi ordu, devlet düzeni ve nihayet zihniyet değiştirmeleri sırasıyla yapılmıştır. Devletin kurtarılması endişesinden hareket edildiği için eksikliğin hissedildiği ilk yer, savunmanın ilk yapıldığı

saha, askerî saha olmuştur. Ve tabiatıyla askerî reformlar ilk reformlardır. Kifâyetsiz kaldığı görülünce, devletin işleyiş nizamı üzerine düşünölmeye başlanmış ve o da denenmiş. Ve çok kısa bir süre içinde hazin bir şekilde zihniyet değişikliğinde karar kılınmıştır. Hatta daha da ileri gidip toptan bütün milleti değiştirmeyi (dışardan damızlık erkek getirerek) düşünenler dahi çıkmıştır.

Ancak, bu arada da boş durulmamış birçok sahada bu tereddütler arasında yeni reformlar hayata geçirilmeye devam ettirilmiştir. Gelineen noktada yapılması gereken şey yepyeni bir zihniyet âlemi inşâ etmekte ama hiç kimsenin bu kabul edecek hali yoktu. Kendinden bağımsız olarak yapılan idarî ve askerî düzenlemelerden zihniyet de değişim kanunlarına uygun olarak nasibini almış ve hiçbir reformu kabul edemeyecek kadar karışmıştır. Henüz yeni bir zihnî inşâ zarureti inanamıyorduk.

Neticede kurtarılması düşünülen devlet kaybedildiği gibi devletin dayandığı zihniyet âlemi de o zihniyet evlatları tarafından yok sayılmıştır. Varılan yer, Avrupa ile bütünleşmenin erişilmesi güç bir hayâl olarak cemiyetin nişângâhına yerleştirilmesidir. Oysa kalkış noktamız Avrupa ile bütünleşmek değil rekabet etmek gibi evrensel bir endişe idi. Girişilen her reform hareketi başarısızlığa uğradıkça Türk aydını evrensel olabilme misyonunu kaybetmiş ve mahallileşmiştir.